

סוגיה יח: האם ציבור הזקוק לגשמים בקיץ יכול לשאול גשמים בברכת השנים?

*

רקע

סוגייתנו עוסקת בציבור הזקוק לגשמים בקיץ האם יכול לשאול גשמים בברכת השנים. הראשונים לומדים מדין זה לאוסף של יחידים המתענה האם דינו כציבור או כיחיד.

מקורות

- א. יד: "שלחו ליה בני ניונה לרבי... והלכתא בשומע תפלה"
- ב. תוס' ד"ה שלח
- ג. שו"ת הרא"ש כלל ד סי' י
רמב"ם הל' תפילה פ"ב הי"ז
- ד. רא"ש סי' כ
- ה. שו"ע סי' תקסו סע' א-ג ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק ח, יב, יד]

שו"ת הרא"ש כלל ד סימן י

יהי בשנת חמשת אלפים ושבעים ושלש לבריאת עולם, נעצרו הגשמים ולא המטיר כל החורף אלא מעט מזעיר, ויקראו צום להתחנן לה' לתת מטר על פני האדמה. והיה בליל ראשון של פסח אחרי תפלת ערבית, ואדוני אבי הרא"ש היה יושב על פתח ביתו, ואנחנו קצת מהחברים עומדין עליו מימינו ומשמאלו. ויאמר: עתה היה טוב לעורר הדבר אשר מעולם תמהתי עליו: למה לא יזכירו וישאלו הגשם עד שבועות? ויענוהו קצת מהחברים: טוב הוא שתודיע הדבר לזקנים ויעשו כן; וישר בעינייהם, וישלחו לחזן הכנסת להזכיר למחר הגשם. ויעשו כן, ויזכירו בני הכנסת הגדולה הי"ג מדות; והיה קול, כהזכירו, והנה רעש מקצת החכמים אשר לא היה הדבר בעצתם, ויוציאו קול לאמר שלא היה ראוי להזכירו, שסימן קללה הוא. ויתאפק א"א הרא"ש ולא דבר ביום ההוא מאומה, עד ליל חולו של מועד. ויכתוב מגלת ספר לחזק דבריו וזה תרפה. על כי שמעתי כי יש תמהים על דברי, באתי לפרש מה שאמרת, שאין ראוי לפסוק מלהזכיר ולשאול עתה ביום טוב הראשון של פסח. ולא מן כדו, אלא מכבר ימים רבים באשכנז נתרעמתי על שני דברים שראיתי שנוהגים בימים הללו. האחד, שאינן שואלים הגשמים כתיקון. ואף על גב דאמרינן בפרקא קמא דתענית (דף י'): תניא, חנניא אומר: ובגולה עד סי' יום לתקופה; ואמר רב הונא בר חייא, אמר שמואל: הלכה כחנניא. ואנן בכל מילתא אזלינן בתר חכמי בבל ועבדינן כוותייהו, היכא דפליגי אהדדי חכמי בבל וחכמי ארץ ישראל, דתלמוד בבל חשבינן עיקר; ה"מ בדבר איסור והיתר וחיוב ופטור טומאה וטהרה. אבל דבר התלוי בצורך השעה ואין בו שינוי לעבור על דברי תורה, ראוי לילך אחר השנים והמקומות והזמן. דבבל שוכנת על מים רבים ולא היו צריכין גשמים עד סי' לתקופה; או היה זמן הזרע מאוחר בבבל. אבל בארץ אשכנז, שזמן הזרע הוא מחצי תשרי ואילך, הדבר ידוע שאם לא ירדו גשמים מיד אחר הזרע שהוא מתקלקל, שהעופות והעכברים יאכלוהו כלו, למה לא נעשה כבני ארץ ישראל ששואלין הגשמים במרחשון, כרבן גמליאל? כי דבר הזה

אין מחלוקת בין בני בבל ובין בני ארץ ישראל, שיתנו אלו טעם לדבריהם שראויים לעשות כך, ואלו נותנין טעם לדבריהם שראוי לעשות כמותן; אלא שבבבל היו עושים כפי הצריך להם. והמשנה (שם /תענית/), שאומרת ששואלין במרחשון, נשנית בארץ ישראל, כפי הצריך להם. ואל תתמה: אחר שכתבתי שאין מחלוקת ביניהם, מה הוצרך שמואל לפסוק הלכה כחנניה? דיש לומר לפי ששנוי במשנה: ר"ג אומר: בז' במרחשון שואלים את הגשמים, ואמר ר' אלעזר: הלכה כר"ג; הוה אמינא אין לשנות בשום מקום ולעבור על דברי המשנה, וכמו שפוסק ר' אלעזר. קא משמע לן שמואל, שאין זה כעובר על דברי המשנה; שלבני ארץ ישראל נשנית המשנה, כפי מקומם וכפי צרכם. השתא הדברים קל וחומר: אם בני בבל עושים כפי מקומם וכפי צרכם בשינוי המשנה, כל שכן שבני אשכנז יעשו כפי צרכם שלא בשינוי המשנה. וכן מצינו, שכל המשנה לא נשנית אלא לבני ארץ ישראל ולפי צרכם. דפריך מהא דאמר ר' אסי א"ר יוחנן (שם /תענית/ ד:): הלכה כר' יהודה, דאמר: העובר לפני התבה ביו"ט האחרון של חג, האחרון מזכיר, אהא דפסק ר' אלעזר: הלכה כרבן גמליאל, דאמר: שואלין הגשמים בשבעה במרחשון; ואין חילוק בין שאלה להזכרה, כדמסיק בגמ'. ומשני: הא לן הא להו; דבני בבל אית להו פירי בדברא, וצריכין להביאן לבית אחר החג קודם שירדו הגשמים, ולפיכך אין שואלין עד שבעה במרחשון. איבעית אימא: הא והא בא"י; כאן בזמן שבהמ"ק קיים, וכאן בזמן שאין בהמ"ק קיים; אלמא, שכל אלו הזמנים אינן אלא לפי צורך המקום והזמן. והמנהג השני, שנוהגין לפסוק מלשאל ולהזכיר ביום טוב הראשון של פסח; והדבר ידוע שבאשכנז עיקר קיום התבואה היא על ידי הגשמים שבין פסח לעצרת. והמשנה (שם /תענית/ דף ב') שאומרת שמפסיקין מיום טוב הראשון של פסח, לבני ארץ ישראל נישנית, כאשר הוכחתי, ולהם היה קציר שעורים בפסח, וגם החטים כבר עמדו בקמותיהם ואינן צריכין אלא להתיבש ולהתבשל עד עצרת, ולכך הגשמים סימן קללה הם. אבל באשכנז, שאי אפשר לתבואה להתקיים זולתי במטר שבין פסח לעצרת, סימן ברכה הוא להם; ולמה לא נשאל ונזכר עד עצרת? ודיני חזרה, של מוריד הגשם, יהיה להם מעצרת ואילך, כמו לבני ארץ ישראל מפסח ואילך; כמו שהוכחתי, שכל ארץ וארץ לפי צרכה שואלת ומזכרת. דכמו שארץ ישראל ובבל חלוקים במנהגם בשאלה והזכרה, ואלו עושין לפי צרכן ואלו לפי צרכן, הוא הדין שאר ארצות, דמאי שנא? ועוד ראיא מהא (שם /תענית/ י"ד ב') דשלחו ליה אנשי נינוה לרבי: כגון אנן, דצריכי למטרא אפילו בתקופת תמוז, כיחידים דמינן ובשומע תפלה אמרינן ליה, או כרבים דמינן ובברכת השנים אמרינן ליה? שלח להם: כיחידים דמיתו ובשומע תפלה; מיתיבי: אמר ר' יהודה: אימתי, בזמן שהשנים כתקנן וישראל שרויין על אדמתן, אבל בזמן הזה, הכל לפי השנים והמקומות והכל לפי הזמן; מתני' קא רמית עליה דרבי? רבי תנא הוא ופליג! אלמא, דר' לא פליג אלא בבני עיר אחת; אבל ארץ אשכנז, שהיא רחבת ידיים, מודה ר' דשואלין [כל זמן שהם צריכין, וכיון ששואלין מפני הצורך, כ"ש] שמזכירין, דהזכרה נמי רצוי שאלה היא; דאמר ר' יוחנן: כל זמן שהוא שואל הוא מזכיר. כל אלו הדברים דנתי לפני רבותי באשכנז ולא היה אדם מערער לדברי; אלא שאמרו: אין אנו צריכין לשנות המנהג באשכנז, כי אין עצירת גשמים מצוי שם, והרבה פעמים התבואה מתקלקלת מפני רוב הגשמים. כשיצאתי מאשכנז ועברתי דרך פרובינצא, שמעתי במונפישליר שהיו מזכירים הגשמים בז' במרחשון, וישר מאוד בעיני. ואמרת לחכמי מונפישליר: תרצתם לי קושיא אחת; ולענין הפסקה מה אתם עושין? ואמרו, שעושין כמשנה, מיום טוב הראשון של פסח פוסקים; אמרתי להם: שמא אינכם צריכים מטר בין פסח לעצרת? אמרו לי, שהרבה הם צריכים, ואי אפשר לתבואה להתקיים בלא מטר. ואמרת להם כל דברי, כאשר הם כתובים למעלה, וישרו מאוד בעיניהם. אלא שאמרו: מה שאנו שואלין בשבעה במרחשון, כך הנהיגו חכמים הראשונים. ועל ההפסקה, לא נוכל לעשות דבר בשנוי מנהג, אם לא שיתקבצו חכמי הארץ; ויצאתי משם ולא

ידעתי מה הסכימו לעשות. ובבואי הנה, ראיתי שיותר צריכין גשמים בין פסח לעצרת משאר מקומות. ואמרת כמה פעמים לחברי, שראוי היה שלא להפסיק מלשאול ולהזכיר עד עצרת. כי עתה אני יודע, שכל הארצות שאני יודע, עיקר גשמייהם הם בין פסח לעצרת, ובודאי רבים נינהו. אלא שלא מלאני לבי לדבר כדברים הללו לשנות המנהג. ועתה, שראיתי כי בעונותינו הגשמים נעצרו, ונתקלקלו הזרעים, ומתענין בשביל הגשמים, ואף בשבתות וימים טובים, שאין מתענין, מזכירין שלש עשרה מדות ואומרים פסוקים של מטר. אמר לי לבי: עתה הגיע העת לתקן מה שנתאית זה ימים רבים, כי בודאי שישמעו לך בעת צרה כזאת; ואם יקיימו עליהם בשנה הזאת, יערב עליהם ולא ישובו ממנה. וכן בודאי היו עושים, אלא שהטו את לבכם והסבו את דעתם אחורנית. ומה שנתרעמו על השאלה, משום סימן קללה, גם לפי דעתם אכתי לאו סימן קללה עד שיצא ניסן. כדתנן [תענית יב:]: יצא ניסן וירדו הגשמים, סימן קללה הם. גם ממקום שבאו עוד לא מצאו, דיליף לה מקרא דשמואל: הלא קציר חטים היום וכו', ואי זה קציר (המגיע) קבוע עתה, שאין אנו צריכין למטר? ותו גרסינן עלה: אמר רבי יוסי בר אבין: הלא דתימא, כשלא ירדו להם גשמים בשכבר, אבל אם ירדו להם גשמים בשכבר, סימן ברכה הוא להם. והרמב"ם ז"ל כתב בפירוש המשנה כדברי, וזה נוסחו. עד מתי שואלין הגשמים, ר' יהודה אומר: עד שיעבור הפסח; התנא ששנה זה אליבא דרבי יהודה, אינו התנא ששנה המשנה שקודם זו; וכבר פסקנו למעלה הלכה כר"י והלכה כרבן גמליאל. וכל זה אינו אלא בארץ ישראל ובארצות שאורים כאוריה. וכל מה שתראה שאומרים בזמני התעניות, אינו אלא בארץ ישראל ומה שהוא קרוב לאוריה. אבל בשאר ארצות, צריכה להיות השאלה בזמן שהם צריכים לגשמים באותה הארץ, ויעשו אותו זמן כאלו הוא שבעה במרחשון. ואם ישוהו הגשמים מלירד אחר אותו הזמן, צריך להתנהג בתעניות כפי זה; לפי שיש ארצות אין מתחילין בהם הגשמים אלא מניסן, ויש ארצות שיהיו בהם במרחשון. כי ימות החמה אינם טובים להם הגשמים, אבל הם מאבדין וממיתין. והיאך ישאלו אנשי הארץ הזאת במרחשון הגשמים, הלא זה שקר גמור! וכל זה סברא נכונה ונראית לעין; עכ"ל. ובחבורו כתב: משבעה ימים במרחשון שואלין הגשמים בברכת השנים כל זמן שמזכיר הגשם. כמה דברים אמורים, בארץ ישראל, אבל בשנער ובסוריא ובמצרים ובמקומות הסמוכות לאלו והדומים להם, שואלים הגשמים ביום ששים אחר תקופת תשרי. מקומות שהם צריכין לגשמים בימות החמה, כגון איי הים הרחוקים, שואלין את הגשמים בעת שהם צריכים להם, בשומע תפלה. ולפום ריהטא משמע, שפירוש המשנה סותר מה שכתב בחבורו. כי בפירוש המשנה כתב: ובשאר ארצות צריכה להיות השאלה בזמן שהן צריכין לגשם באותה הארץ, ויעשו אותו זמן כאלו הוא שבעה במרחשון; אלמא ששואלים בברכת השנים. ובחבורו כתב שאיי הים שואלים הגשמים בשומע תפלה. והמדקדק בדבריו ימצאם מכוונים; כי בפי' המשנה כתב: ארצות, לפי שיש חלוק בין ארץ ישראל לבבל, לענין שאלה והזכרה, מזה נלמוד שאין נקראין רבים, אלא ארץ אחת, ואותם אומרים בזמן הצריך להם שאלה בברכת השנים. אבל בחבורו כתב: ומקומות שהם צריכין גשמים בימות החמה, כגון איי הים, ואינם נקראים ארץ בפני עצמן, הילכך כיחידים דמו ואומרים בשומע תפלה. והרי הוכחתי. והדבר ידוע שבאשכנז, שהיא ארץ גדולה מאד, וצרפת, וכל הארצות שמאשכנז עד הארץ הזאת, וזאת בכלל, כלם צריכות מטר בין פסח לעצרת; ובודאי רבים הם, ויכולים לשאול בברכת השנים ולהזכיר הגשמים כבני ארץ ישראל בחורף. ובראותי כי הטו את לב הקהל לבלתי קבל ממני דברי אלהים חיים, גם אני חזרתי בי מלשאול ולהזכיר בבית הכנסת שאני מתפלל בו, אע"פ שהייתי יכול לשאול, אע"פ שאני יחיד, כיון שצורך רבים הוא, מכל מקום לא רציתי לעשות אגודות אגודות. ולא הייתי כותב בחול המועד, כי לא הורגלתי בכך, אלא שצורך שעה הוא מפני חלול שם שמים, וגם יש בדבר הזה קצת מצורך המועד. אשר בן ה"ר יחיאל ז"ל.

הסבר הסוגיה

"שלחו ליה בני נינוה לרבי כגון אנן דאפילו בתקופת תמוז בעינן מטרא היכי נעביד כיחידים דמינן או כרבים דמינן כיחידים דמינן ובשומע תפלה או כרבים דמינן ובברכת השנים שלח להו כיחידים דמיתו ובשומע תפלה". [גמ' יד:]

נחלקו התנאים האם בני עיר הזקוקים לגשמים בימות החמה מבקשים גשמים בברכת השנים או בשומע תפילה. רבי יהודה סובר שדינם כרבים, ושואלים בברכת השנים, ורבי סובר שדינם כיחידים ושואלים בשומע תפילה [רש"י ד"ה ובשומע תפלה] מפרש שיחיד לעולם שואל בשומע תפילה. הריטב"א (ד"ה שלחו ליה) מפרש שיחיד שואל בכל ברכה מענין הברכה, ולכן על פרנסתו שואל בברכת השנים, אבל כאן שבקשתו הפרטית הפוכה מצורכי הכלל, אינו שואל בברכה המיועדת לשאלת הכלל].

הרא"ש [שו"ת כלל ד ס"י ין] סובר שדין סוגייתנו נאמר בבקשה של עיר אחת בלבד, אבל מדינה שלמה שזקוקה לגשמים בימי הקיץ, שואלים בה בברכת השנים. מהרמב"ם [הל' תפילה פ"ב הי"ז] משמע שאין חילוק, וכל המקומות חוץ מארץ ישראל מוגדרים כיחידים ושואלים בשומע תפילה.

הרא"ש [ס"י כן] מצטט את הראב"ה שלמד מסוגיה זו שקהל שמתענים על גזרה או על צרה, דינם כיחידים, אינם אומרים "עננו" כברכה בפני עצמה, ואינם קוראים בתורה "ויחל משה". הרא"ש דוחה שיטתם, "שאינן לשנות ממטבע ברכה דסדר י"ח ברכות תיקון נביאים הן ואינן לשנות בהם אבל קהל מקבילים עליהם תענית ודאי רבים מיקרו ויכולין לקבוע ברכה". נביאים תקנו שאין שואלים גשמים בקיץ, ואינן לשנות תקנתם, אבל בתעניות, רבים המתענים מוסיפים ברכת "עננו". הטור מדגיש שניתן לברך ברכת "עננו" ולקרוא בתורה "ויחל משה" רק כשיש עשרה שמתענים.

ניתן להעלות שיטת ביניים, שאומרים ברכת "עננו" וקוראים בתורה רק כשבית דין גזר תענית על כל הקהל, כשאין גזרת בית דין, ועשרה אנשים החליטו מעצמם להתענות, אין דינם כתענית ציבור. לא ראיתי ראשונים הסוברים כשיטה זו.

סיכום

לדעת הרא"ש כשמדינה שלמה זקוקה לגשמים בקיץ, שואלים גשמים בברכת השנים. הרא"ש עצמו כותב שלא קיבלו דעתו, ולכן אינו נוהג לפיה. הראב"ה סובר שרק תענית שמתענים כל ישראל מוגדרת כתענית ציבור, הרא"ש סובר שעשרה המתענים מוגדרים כציבור, אומרים ברכת "עננו", וקוראים בתורה "ויחל משה".

הלכה

השו"ע [סי' תקסו ס"ב] פוסק כרא"ש שציבור הגוזר תענית מברך ברכת "עננו" וקורא בתורה "ויחל משה".